

MICHAŁ NÉMETH
(KRAKÓW)

UWAGI JĘZYKOWE NA MARGINESIE ORMIAŃSKO-KIPCZACKICH
TEKSTÓW SĄDOWYCH W EDYCJI EDWARDA TRYJARSKIEGO (2010)

Jezyk ormiańsko-kipczaeki spełnia dość istotną, ale wciąż niedocenianą rolę w turkologii. Najstarsze poświadczenia w tym języku sięgają XVI wieku, a korpus dotychczas opracowanych materiałów rękopiśmiennych można uznać za bogaty — w porównaniu, oczywiście, z innymi językami kipczaekimi. Warto też pamiętać o tym, że zabytki językowe poświadczone w języku ormiańsko-kipczaekim mają tę przewagę nad glosariuszami mamelucko-kipczaeko-arabskimi oraz, na przykład, nad znacznie młodszymi materiałami zachodniokaraimskimi czy krymezaekimi, że poświadczone zostały przy użyciu pisma ormiańskiego, które znacznie lepiej, niż pisma arabskie i hebrajskie, oddaje właściwości fonetyczne tekstu. Rzecz jasna, istnieją również inne teksty kipczaekie poświadczone innym pismem, niż arabskie lub hebrajskie (jak choćby znacznie starszy *Codex Comanicus*), jednak nie umniejsza to roli tego języka w badaniach nad historią całej grupy języków kipczaekich.

Choć opublikowano już niejedną edycję dokumentów ormiańsko-kipczaekich, nie znaczy to jednak, że nie ma potrzeby przygotowywania kolejnych. Wręcz przeciwnie. Przed filologami jeszcze dużo pracy; w bibliotekach przechowywanych jest jeszcze wiele nieznanych szerzej dokumentów¹.

Opracowaniem tekstów ormiańsko-kipczaekich zainteresowane są głównie dwa środowiska. Z jednej strony są one istotne dla językoznawców historycznych, w pierwszym rzędzie dla turkologów i sławistów, z drugiej strony zaś dla historyków.

---

¹ Obszerny katalog zabytków ormiańsko-kipczaekich przygotował Aleksandr N. Garkawec, zob.: А. Н. Гаркавец, *Кыпчакское письменное наследие*, 1, *Каталог и тексты памятников армянским письмом*, Алматы 2002.

Odpowiedzią na zapotrzebowanie środowiska historyków jest wydana przez Edwarda Tryjarskiego praca *Zapisy sądu duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625–1630 w języku ormiańsko-kipczańskim*². Autorowi zależało, przede wszystkim, na przedstawieniu treści zabytku, na przygotowaniu jego pełnego tłumaczenia oraz na sporządzeniu słownika, który umożliwi samodzielne czytanie fragmentów oryginalnych. Zrezygnował on ze szczegółowego aparatu krytycznego, z podzielenia tekstu oryginalnego na zdania, z numeracji wierszy na poszczególnych stronach, ze szczegółowej lokalizacji poświadczonych form wyrazowych oraz z dołączenia do pracy indeksu morfologicznego. Są to narzędzia dla historyka w pewnym stopniu zbędne, co prawda ich brak nieco utrudnia pracę filologom.

Wiemy, że istotna część znanych nauce materiałów ormiańsko-kipczańskich stała się powszechnie dostępna dzięki pracy edytorskiej tego właśnie autora³. Jest więc oczywiste, że książki tej nie możemy oceniać w oderwaniu od jego wcześniejszych publikacji, w tym przede wszystkim w oderwaniu od wydanego w latach 1968–1972 (w czterech tomach) glosariusza ormiańsko-kipczańskieho. Tym bardziej, że pierwszy tom glosariusza zawiera krótkie przedstawienie systemu transliteracji zastosowanego w prezentowanej tu edycji⁴. W artykule z 1960 roku przedstawiono podstawowe założenia powyższej pracy. Poza tym szczegółowa lektura fragmentów ormiańsko-kipczańskich w najnowszej edycji Tryjarskiego wymaga nie tylko podstawowej znajomości fonologii (przede wszystkim konsonantyzmu) klasycznego języka ormiańskiego, ale również zaznajomienia się z niektórymi innymi pozycjami literatury przedmiotu, w tym przede wszystkim z pracą Omeliana Pritsaka⁵ oraz Ödöna Schütza⁶.

Stosowanie bez szerszego komentarza transliteracji zawierającej znaki nieużywane w innych poddziedzinach turkologii (*p*´, *t*´, *k*´, *ç*, *ç* i *ř*) sprawia, że edycja jest hermetyczna, ale równocześnie umożliwia to przygotowanie analizy paleograficznej i ortograficznej w przyszłości — podobnej do tej autorstwa Ervanda W. Sewortjana zawartej w pracy Timofieja I. Grunina⁷.

² E. Tryjarski, *Zapisy sądu duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625–1630 w języku ormiańsko-kipczańskim*, Kraków 2010.

³ O dorobku autora zob. H. Jankowski, *Professor Edward Tryjarski*. „Rocznik Orientalistyczny”, 57/2, 2005, s. 5–7. Bibliografię jego prac znajdziemy w tomach „Rocznika Orientalistycznego”: 49/2, 1994, s. 11–35; 57/2, 2005, s. 9–17.

⁴ E. Tryjarski, *Dictionnaire arméno-kiptchak d’après trois manuscrits des collections viennoises*, Warszawa 1968–1972, 1, s. 39–40.

⁵ O. Pritsak, *Das Kiptschakische*, w: *Philologiae Turcicae Fundamenta*, red. J. Deny et al., Wiesbaden 1959, s. 74–87.

⁶ E. Schütz, [= Ö. Schütz], *On the Transcription of Armeno-Kipchak*, „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae” 12, 1961, s. 139–161.

⁷ *Документы на половецком языке. Судебные акты Каменец-Подольской армянской общины*, транскрипция, перевод, предисловие введение, грамматический комментарий и глоссарий Т. И. Грунина, под редакцией Э. В. Севортяна, статья Я. Р. Дашкевича, Москва, 1967, s. 30–39.

Szczegółowa analiza ortograficzna zapewne mogłaby wyjaśnić niektóre postaci sprawiające na pierwszy rzut oka wrażenie nieregularnych. Na przykład w wyrazie *uxoda* ‘ugoda, porozumienie’ z punktu widzenia fonetycznego dziwi obecność χ (znak ten w wyrazach rodzimych oznacza welarną, bezdźwięczną spółgłoskę szczelinową), spodziewalibyśmy się raczej jego odpowiednika dźwięcznego w tym miejscu, jak np. w zapożyczonym z miejscowych dialektów słowiańskich o wschodniosłowiańskich cechach fonetycznych wyrazie *yrivna* ‘jednostka masy i pieniądza’. Pojawienie się w tym miejscu znaku $\{\text{h}\}$ oznaczającego χ wynika zapewne z luźnych zasad ortograficznych, a omówienie tego typu zjawisk pozwoliłoby uniknąć traktowania ich jako przykład nietypowego ubezdźwięcznienia⁸.

Analiza ortografii w przyszłości umożliwiłaby również przygotowanie szczegółowego opracowania cech fonetycznych zabytku oraz ułatwiłaby sporządzenie opisu morfologii i składni. Wystarczy powiedzieć, że pełnych wykładów gramatycznych języka ormiańsko-kipczackiego napisano dotychczas bardzo mało — według mojej wiedzy zaledwie dwa. Chodzi o fragment artykułu Pritsaka⁹ poświęconego językowi mamelucko-kipczackiemu i ormiańsko-kipczackiemu oraz komentarz Grunina¹⁰ do dokumentów przez niego edytowanych. Opis gramatyczny na stronach 93–118 pracy Schütza jest bardzo skrótowy.

Na miejscu będzie przedstawić tu kilka uwag dotyczących opisu fonetyki języka zabytku w rozdziale zatytułowanym *Fonologia*¹¹. Komentarz wydaje się o tyle wskazany, że część omawianych przez autora zjawisk zdaje się odzwierciedlać nie zmiany fonologiczne zachodzące w języku ormiańsko-kipczackim, ale raczej oboczności i zmiany fonetyczne, które zachodziły w otaczających go językach słowiańskich, przede wszystkim w miejscowych odmianach gwar wschodniosłowiańskich i polskich. Cechy te nie są więc przykładem ormiańsko-kipczackich cech fonologicznych, ale są to cechy fonetyczne otaczających go języków słowiańskich, które są w naturalny sposób odzwierciedlane w danych ormiańsko-kipczackich. Poniżej omawiamy tylko te wpływy słowiańskie, które zostały pominięte przez autora w jego obszernym artykule poświęconym temu zagadnieniu¹².

⁸ Zapis nazwiska *Hōdžigiovič* (*Хаџадур Стѣк'о оѷлу Hōdžigiovič*, zob. E. Tryjarski, *Zapisy sądu duchownego...*, s. 342) jako *hōdžigiovič* w samym tekście (s. 58); w słowniku błędnie podana lokalizacja: powinno być *folio 22* zamiast *folio 21*) wydaje się być zwykłą alternacją graficzną, a nie przykładem alternacji głosek $\chi \sim h$.

⁹ O. Pritsak, *Das Kiptschakische*, s. 81–85.

¹⁰ *Документы на половецком языке...*, s. 345–380.

¹¹ E. Tryjarski, *Zapisy sądu duchownego...*, s. 1–19.

¹² E. Tryjarski, *On the Importance of Slavic Elements in Armeno-Kipchak Texts*, “*Folia Orientalia*” 36, 2000, (*Studia in honorem Stanisłai Stachowski dicata*), s. 343–351.

Wspomniana przez autora w pierwszej kolejności alternacja *-é- ~ -i-* odnotowana w wyrazie *χark'éz ~ χark'iz* 'każdy'¹³ przypomina oboczność *ky ~ kĕ*¹⁴ zachodząca w zachodnich gwarach ukraińskich, w tym przede wszystkim w gwarze naddniestrzańskiej, która terytorialnie obejmuje również Lwów (zob. np. Ziłyński¹⁵). Wiele wskazuje na to, że alternacja zachodząca w powyższych przykładach jest wynikiem naniesienia wschodniosłowiańskich nawyków artykulacyjnych na wymowę ormiańsko-kipczackiego. Jako paralelę możemy przytoczyć obecność owej ukraińskiej gwarowej cechy w dialekcie łucko-halickim języka karaimskiego¹⁶.

Nawet jeśli cytowane w tym miejscu prace dialektologiczne Ziłyńskiego odzwierciedlają stan językowy końca XIX i początku XX wieku¹⁷, to o oboczności *ky ~ kĕ* występującej w interesującym nas okresie na omawianym terenie świadczą chociażby XVII-wieczne zapożyczenia węgierskie, takie jak np. węg. *kémlel* 'obserwować, szpiegować' > ukr. *kymlevati* itd.¹⁸ Węgierski jako materiał porównawczy jest tu o tyle godny uwagi, że już w okresie średniowęgierskim samogłoska, którą dziś zapisujemy literą ⟨é⟩, była wymawiana wąsko.

Inną zmianą wartą omówienia jest podwyższenie *o > u*. Autor zauważa, że występuje ona tylko „w pożyczkach słowiańskich” w wyrazach *do tĕgo > du tĕgo* oraz *on > un* 'on'¹⁹. Autor słusznie zauważa więc, że przyczyny zmiany należy

¹³ E. Tryjarski, *Zapisy sądu duchownego...*, s. 18. Ponieważ postaci tych nie ma w części słownikowej pracy, ich znaczenie należy zrekonstruować na podstawie *χarhiz* (s. 271). Co za tym idzie, trudno te postaci odnaleźć w korpusie tekstów i w facsimile.

¹⁴ Mająca w nauce długą tradycję i ze wszech miar uzasadniona transliteracja stosowana przez autora zawiera pewne znaki, które mogą mieć w turkologicznej transkrypcji inne znaczenie. Takim znakiem jest ⟨è⟩ użyte dla transliterowania litery ⟨ḷ⟩ we fragmentach ormiańsko-kipczackich (w systemie Tryjarskiego pozwala to rozróżnić dwie ormiańskie litery — ⟨ḷ⟩ [jɛ] i ⟨ḷ⟩ [è]). Znak ten bywa w turkologii, ale również w slawistyce, używany w transkrypcji dla oddania wąskiej samogłoski typu *e*. Innym takim znakiem jest ⟨y⟩, którego tak w turkologii, jak również w slawistyce używa się dla oznaczenia wysokiej, nielabialnej samogłoski szeregu tylnego w transkrypcji, podczas gdy w pracach o języku ormiańsko-kipczackim (zapewne z uwagi na francusko- i angielskojęzyczność wielu pierwszych prac w tej dziedzinie) ⟨y⟩ jest w transliteracji użyte dla oddania *j*, zapisywanego w piśmie ormiańskim znakiem ⟨ḡ⟩. Aby więc możliwie jak najlepiej odróżnić system transkrypcji od wspomnianej transliteracji, oraz aby nie stosować tych samych znaków w różnych funkcjach, dla potrzeb niniejszego artykułu używam znaku ⟨e⟩ dla oznaczenia orm.-kipcz. *e*, znaku ⟨è⟩ dla oznaczenia wąskiego *e*, natomiast w wyrazach ormiańsko-kipczackich: ⟨y⟩ dla zapisu półsamogłoski, ⟨i̇⟩ dla zapisu samogłoski zbliżonej do polskiego *y*.

¹⁵ J. Ziłyński, *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, „Prace Komisji Językowej Polskiej Akademii Umiejętności” 19, Kraków 1932, s. 14–20; I. Zilyns'kyj, *A Phonetic Description of the Ukrainian Language*, Cambridge, Mass. 1979, s. 48–49, 202.

¹⁶ M. Németh, *A Different Look on the Lutsk Karaim Sound System (from the Second Half of the 19th Century on)*, „Studia Linguistica Universitatis Iagiellonicae Cracoviensis” 128, 2011, s. 72–74.

¹⁷ Zob. wstęp do: J. Ziłyński, *Opis fonetyczny...*, s. vii–x.

¹⁸ L. Dezső, *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvelmélek magyar jövevényszavai*, Budapest 1989, s. 28. Spośród orm.-kipcz. *χark'éz ~ χark'iz* to postać *-é-* jest etymologicznie pierwotna.

¹⁹ E. Tryjarski, *Zapisy sądu duchownego Ormian miasta Lwowa...*, s. 18–19. Z danych słownika dołączonego do pracy wynika, że wspomniane *un* jest poświadczane wyłącznie raz (s. 318) we

szukać na gruncie słowiańskim. Mając to za punkt wyjścia, warto się zastanowić, czy w obu przypadkach chodzi o ten sam proces:

W przypadku *on > un* zmianę *o > u* możemy objaśnić podwyższeniem, które zachodziło w sylabie zamkniętej na obszarze małoruskim. Mowa tu o procesie tzw. ikawizmu ukraińskiego: w pierwszych etapach tej zmiany wzdłużone w wyniku wzdłużenia zastępczego psł. *o* dyftongizowało się, a następnie monoftongizowało, dając różne refleksy — w tym również *u*. Ów proces poświadczony jest sporadycznie na obszarach południowo-zachodnich już od wieku XIII, rozwinął się w wiekach XIV–XV, a postaci z *u* znajdziemy jeszcze w XVII wieku²⁰. Proces ten z całą pewnością objął również omawiany zaimiek osobowy, o czym świadczy dzisiejsze ukr. *він* ‘on’ oraz np. wahanie *on ~ уон ~ оун* ‘on’ w wieku XIV–XV poświadczone w wydawnictwie *Словник староукраїнської мови*²¹. Innym wytłumaczeniem, na gruncie języka polskiego, może być zwężenie artykulacji *o > u*, które zachodzić mogło przed spółgłoskami nosowymi w dobie średniopolskiej, zwłaszcza w wieku XVI i XVII. Zmiana ta nie była jednak regularna; w tym samym okresie spotkamy się również z otwarciem *u > o* w tej samej pozycji²².

W pol. *do tégó > du tégó* powyższa zmiana nie mogła zajść, bo mamy tu do czynienia z sylabą otwartą oraz pozycją nie przed spółgłoską nosową. Być może należałoby tę zmianę w tym przypadku tłumaczyć tzw. ukaniem, a więc podwyższeniem artykulacji nieakcentowanej samogłoski *o* (w tym przypadku w proklytyce) znanym większej części zachodnich gwar ukraińskich²³. Proces ten miał silny wpływ na kształtowanie się polszczyzny Lwowa, o czym piszą np. Stieber²⁴ czy Kurzowa²⁵, a początek tego wpływu sięga co najmniej XVI wieku, czego przykłady znajdziemy już choćby w *Rozmyślaniach przemyskich*²⁶.

Innym przykładem zmiany fonetycznej zachodzącej na gruncie słowiańskim jest wspomniane przez autora przejście *-k- <k’>* w *-g-* („w pożyczkach pol.”)

---

fragmencie *un bu protëstančiamïy*. Nawet jeśli w facsimile wyraźnie widać zapis «нѹ ѹнѹ *un bu* (s. 382), to związek między poświadczonym w tym fragmencie wyrazem *un* a zaimkiem osobowym *on* wydaje się być niejasny. Znajdziemy jednak postać *un* na stronie 56 w polskojęzycznym fragmencie *un tam nabral rêči* ‘on tam nabrał rzeczy’ (s. 99, 194), gdzie ma ona ponad wszelką wątpliwość znaczenie zaimka osobowego. Dalszych poświadczeń nie szukałem.

²⁰ Ф. П. Медведев, *Історична граматика української мови. Короткий нарис*, Харків 1955, s. 104.

²¹ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, ред. Л. Л. Гумецька, Л. М. Керницький і др., Київ 1978, 2, s. 85–86.

²² Zob. Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 294.

²³ J. Ziłyński, *Opis fonetyczny języka ukraińskiego...*, s. 39.

²⁴ Z. Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 197, s. 60.

²⁵ Z. Kurzowa, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa–Kraków 1985, s. 73.

²⁶ Zob. R. Laskowski, W. Rzepka, W. Twardzik, *Wpływ języka staroukraińskiego na średnio-wieczną polszczyznę kresową: Rozmyślanie przemyskie, w: Ukraina. Między językiem a kulturą*, red. B. Zinkiewicz-Tomanek, A. Fałowski, „Studia Ruthenica Cracoviensia” 1, Kraków 2003, s. 53, 54.

w wyrazie *všagžē* ‘wszakże, jednakże’ (s. 19). Należy ją niewątpliwie traktować jako czysto fonetyczny (nieortograficzny) zapis faktycznej wymowy polskiej.

W żadnym z powyższych wypadków nie mamy do czynienia z kipczackimi zjawiskami fonologicznymi, ale ze zmianami fonetycznymi zachodzącymi w językach słowiańskich oraz, pod ich wpływem, w języku Ormian kipczackich.

Ciekawym zjawiskiem z zakresu morfologii jest użycie akuzatiwu w konstrukcji temporalnej *bugungi k’unnu* ‘w dniu dzisiejszym’ zamiast oczekiwanego lokatiwu bądź nominatiwu (s. 35). Konstrukcja ta pojawia się w tekstach bardzo wiele razy, zwykle jako fraza wprowadzająca cały zapis sądowy. Podobne zjawisko zachodziło również w dialekcie łucko-halickim języka karaïmskiego, z tą różnicą, że akuzatiwus miał tam znacznie szersze użycie i często występował w konstrukcjach pre- i postpozycyjnych, np. karŁ. *do kiñni* ‘do dnia’²⁷, karŁ. *podluk har biriñin borcun* ‘według długów każdej osoby z osobna’, karŁ. *bu ajny dejin* ‘do tego miesiąca’²⁸. W dotychczasowych pracach²⁹ starałem się dowieść, że powodem takiego stanu rzeczy jest polski wpływ dialektalny, bowiem w polszczyźnie Kresów południowo-wschodnich częste było użycie akuzatiwu zamiast genetiwu, w tym często po przyimkach³⁰. W dalszej fazie procesu wpływ ten rozszerzył się w karaïmskim również na konstrukcje bez przyimków czy poimków, np. w *bu ajny* ‘w tym miesiącu’, *bu haftany* ‘w tym tygodniu’, *oł waχtny* ‘wtedy’, *bu ajnekinni* ‘w ten piątek’³¹. Brałem również pod uwagę fakt, że w części tego typu konstrukcji mogło dojść do kalkowania słowiańskich zwrotów z jednoczesnym zastępowaniem genetiwu akuzatiwem³².

Dane ormiańsko-kipczackie stawiają w lekko zmienionym świetle sprawę konstrukcji karaïmskich. Wpływ słowiański pozostaje nadal jedynym prawdopodobnym wytłumaczeniem — wspólne dziedzictwo turkijskie należy wykluczyć, bowiem, o ile mi wiadomo, nie spotkamy tego zjawiska poza ormiańsko-kipczackim i karaïmskim. Dane ormiańsko-kipczackie jednak wskazywałyby, że zjawisko to może być w karaïmskim nieco starsze niż dostępne nam teksty (w większości z XIX i XX wieku) i że proces rozprzestrzeniania się akuzatiwu w miejsce genetiwu w konstrukcjach przyimkowych mógł zachodzić równolegle

²⁷ O. Pritsak, *Das Karaimische*, w: *Philologiae Turcae Fundamenta*, red. J. Deny et al., Wiesbaden 1959, s. 333.

²⁸ M. Németh, *Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew Script (19th–20th Centuries). A Critical Edition*, “*Studia Turcologica Cracoviensia*” 12, Kraków 2011, s. 147, 153.

²⁹ M. Németh, *O wpływach polskich na język Karaïmów łuckich*, „*LingVaria*” 5/2(10), 2010, s. 207–208; idem, *Unknown Lutsk Karaim Letters...*, s. 63–65.

³⁰ Z. Kurzowa, *Polszczyzna Lwowa...*, s. 123.

³¹ M. Németh, *Unknown Lutsk Karaim Letters...*, s. 153, 191, 178, 211. Por. również *buğunñu* ~ *buğun* ‘dzisiaj’ w dialekcie trockim języka karaïmskiego, H. A. Баскаков, А. Зайончковский, С. Ш. Шапшал и др., *Караïмско-русско-польский словарь*, Москва 1974, s. 154, s.v. *бюгюн*.

³² Wynika to z tego, że genetiwus w językach turkijskich ma ograniczony zakres użycia. Należy oprócz tego wspomnieć, że w języku polskim w wypadku rzeczowników męskoosobowych formalnie akuzatiwus równa się genetiwowi, co sprawia, że łatwiej było Karaïmom (znającym przecież język polski) te dwa przypadki ze sobą kojarzyć.

z prostym kalkowaniem słowiańskich zwrotów i zastępowaniem słowiańskiego genetiwu akuzatiwem w zwrotach bez przyimków. W ormiańsko-kipczackich tekstach bowiem trudno wykazać znaczące użycie przyimków słowiańskich. Innymi słowy: z całą pewnością to właśnie wpływ wspomnianej wyżej cechy polszczyzny kresowej jest czynnikiem warunkującym pojawienie się akuzatiwu w konstrukcjach przyimkowych bądź poimkowych w karaïmskim, ale zwroty, w których jest akuzatiwus i nie ma przyimków, bądź poimków, mogły się wykształcić niezależnie od tego zjawiska, choć też jako kalki słowiańskie.

Zaznaczyć trzeba, że użycie akuzatiwu w tej roli jest znacznie bardziej ograniczone w ormiańsko-kipczackim niż w karaïmskim (może zjawisko to zaczynało się w tym okresie dopiero kształtować?). Po pobieżnym zapoznaniu się z dostępnymi materiałami ormiańsko-kipczackimi natrafiłem wyłącznie na wyraz *k'un ~ kun* 'dzień' w tej roli, np. w zwrotach *avalgi kunnu* 'pierwszego dnia', *har 3 k'unnu* 'co trzy dni'³³, ale jest już (z lokatiwem) *har vaxtta* 'za każdym razem' i (z nominatiwem) *har il* 'co roku'³⁴.

W wydanych zabytkach znajdziemy również inne formy nieregularne, przypuszczalnie potoczne, potwierdzające konieczność opracowania w przyszłości szczegółowego komentarza językowego. Taką jest np. postać zaimka zwrotnego *k'ǰensi ~ kǰensi* 'sam; sam we własnej osobie' (s. 264), która jest wyraźnym ściągnięciem formy *k'ǰendisi* (najprawdopodobniej w wyniku wysokiej frekwencji użycia). Świadczy o tym choćby dodawana do niej forma akuzatiwu posesywnego *-n*, co potwierdza, że segment *-si* jest sufiksem posesywnym, zob. np. *kǰensin prinjat ǝttilar* 'przyjęli go' (s. 80).

Również bardzo ciekawa z punktu widzenia turkologicznego jest zmiana rodzimego nagłosowego *k-* do *g-* w wyrazie orm.-kipcz. *ǰendi* 'on sam' (s. 19). Być może jest to przypadek wpływu osmańskiego.

Leksyka zabytku została omówiona przez autora znacznie szerzej niż fonetyka bądź morfologia (s. 20–29). Na szczególną uwagę zasługuje tu opis terminów prawnych pochodzenia ostatecznie łacińskiego, przejętych z polskiej terminologii sądowej (s. 21–28). Na marginesie tego opisu warto wspomnieć o pewnym szczególe.

W przypadku czasowników złożonych, które składają się z członu pochodzenia słowiańskiego i z czasowników posiłkowych orm.-kipcz. *ǝt-* 'czynić, robić' lub *bol-* 'stawać się, być', zabrakło ważnej, naszym zdaniem, wzmianki o wschodniosłowiańskich cechach fonetycznych polskiej podstawy słowotwórczej. Autor słusznie wspomina, że zostały one przejęte do języka Ormian kipczackich z języka polskiego, jednak wygłosowe *-t* w takich postaciach jak np. *apǝlovat ǝt-* 'apelować, odwoływać się', *dǝliberovat ǝt-* 'namyślać się, rozważać', które to *-t* wyraźnie wskazuje na wschodniosłowiańską końcówkę bezokolicznika *-ty ~*

³³ E. Tryjarski, *Armeno-Kipchak Texts in the Alchemical Treatise by Andrzej Torosowicz (17th Century)*, Warszawa 2005, kolejno s. 47, 30.

³⁴ E. Tryjarski, *Zapisy sądu duchownego...*, kolejno s. 52, 50.

-t', przemiennie używaną w XVII wieku na obszarach małopolskich³⁵. Co ważne, wszystkie czasowniki złożone, których pierwszym członem jest słowiański bezokolicznik w stronie czynnej, mają wygłosowe -t. Natomiast czasowniki, których podstawą słowotwórczą jest słowiański bezokolicznik czasownika zwrotnego, zawsze kończą się segmentem -ćca, który z kolei oddaje wschodniosłowiańską końcówkę bezokolicznika połączoną z zaimkiem zwrotnym, o czym już pisano wcześniej³⁶, a więc -ty sja ~ -t' sja, zob. np. *děk'larovaćca bol-* 'deklarować się, zgłaszać się' czy *protěstovaćca bol-* 'protestować, wnieść protest'. Pritsak pisze wręcz³⁷, że przeważająca większość czasowników słowiańskich w ormiańsko-kipczackim jest pochodzenia średnioukraińskiego. Toteż nawet jeśli te ostatnie twierdzenie zawiera pewną przesadę, a w przypadku terminów prawnych pośrednictwo polskie jest o wiele bardziej prawdopodobne, to nie możemy zapominać o wschodniosłowiańskich cechach fonetycznych, choćby poprzez wpływ ukraiński na miejscowe odmiany polskiego³⁸. O mieszanu się cech zachodnio- i wschodniosłowiańskich świadczą na przykład pary wyrazowe typu *rінштунк' ~ rінштунк'* 'wyposażenie, strój, ubiór' (s. 29; w słowniku tylko *rінштунк'*, postać *rištunok'* z -o- znajdziemy jednak w innej publikacji³⁹) albo czasownik *postanovit' étil-* (1617) 'być postanowionym'⁴⁰, który jest polonizmem leksykalnym o wschodniosłowiańskich cechach fonetycznych.

Z całą pewnością poczynione spostrzeżenia nie zmieniają faktu, iż mamy tu do czynienia z kolejnym fachowo sporządzonym odczytem dokumentów ormiańsko-kipczackich. Nawet jeśli układ książki oraz struktura *Indeksu wyrazów ormiańsko-kipczackich* nie powstały z myślą przede wszystkim o pracy językoznawcy-filologa, to nie ulega wątpliwości, iż sam odczyt rękopisów stoi, jak zwykle w przypadku tego autora, na wysokim poziomie. Praca ta jest nie do przecenienia, bowiem nie tylko dokumentuje ona szereg nowych zjawisk, ale

³⁵ Ф. П. Медведев, *Исторична граматика української мови ...*, s. 180.

³⁶ Zob. O. Pritsak, *Das Kiptschakische*, s. 84–85; S. Stachowski, *Zabytki języka ormiańsko-kipczackiego jako źródło do historii słownictwa polskiego i ukraińskiego XVI–XVIII w.*, w: *Ukraina. Między językiem a kulturą*, red. B. Zinkiewicz-Tomanek, A. Fałowski, „Studia Ruthenica Cracoviensia” Kraków 2003, s. 126.

³⁷ O. Pritsak, *Das Kiptschakische*, s. 84.

³⁸ O wpływie małopolskim na język Ormian kipczackich z Kamieńca Podolskiego, gdzie był on zapewne silniejszy, zob. J. R. Daškevyč, *Kipchak Acts of the Armenian Law Court at Kamenetz Podolsk (1559–1567) as a Cultural and Historical Monument*, „Ural-Altische Jahrbücher” 36, 1965, s. 305–310.

³⁹ Я. Дашкевич, Э. Трыярски, *Три армяно-кыпчакских записи львовского армянского духовного суда 1625 г.*, „Rocznik Orientalistyczny” 41/1, 1979, s. 59. W glosariuszu cytowanego artykułu podano postać *rінштунк'* z -nšt- (s. 72), jednak facsimile wyraźnie pokazuje, że chodzi tu o zwykły błąd literowy. W oryginale jest *ррпշтншоршр* *rištunok'lar* (s. 77; wyraz jest tu w liczbie mnogiej), a więc powinno być *rištunok'* również i w glosariuszu.

⁴⁰ S. Stachowski, *Polonizacja języka ormiańsko-kipczackiego*, „LingVaria” 5/2(10), 2010, s. 219, punkt 4b-b.

również pozwala dokonać nowych i zaskakujących obserwacji, jaką jest choćby sprawa paralelizmu karaimsko-ormiańsko-kipczackiego.

Bibliografia:

- [Baskakow N. A., Szapszal S. M., Zajonezkowski A.] Баскаков Н. А., Зайончковский А., Шашал С. Ш. и др., *Караимско-руско-польский словарь*, Москва 1974
- Daškevyč J. R., *Kipchak Acts of the Armenian Law Court at Kamenetz Podolsk (1559–1567) as a Cultural and Historical Monument*, “Ural-Altische Jahrbücher” 36, 1965, s. 292–310
- [Daszkiewicz J. R., Tryjarski E.] Дашкевич Я. Р., Трыярски Э., *Три армяно-кыпчакских записи львовского армянского духовного суда 1625 г.*, „Rocznik Orientalistyczny” 41, 1979, nr 1, s. 57–80
- Dezső L., *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai*, Budapest 1989
- [Dokumenty] *Документы на половецком языке. Судебные акты Каменец-Подольской армянской общины*, таскрпция, перевод, предисловие введение, грамматический комментарий и глоссарий Т. И. Грунина, под редакцией Э. В. Севортяна, статья Я. Р. Дашкевича, Москва 1967
- [Garkawec A. N.] Гаркавец А. Н., *Кыпчакское письменное наследие*, 1, *Каталог и тексты памятников армянским письмом*, Алматы 2002
- Jankowski H., *Professor Edward Tryjarski*, „Rocznik Orientalistyczny” 57, 2005, nr 2, s. 5–7
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 2002
- Kurzowa Z., *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa–Kraków 1985
- Laskowski R., Rzepka W., Twardzik W., *Wpływ języka staroukraińskiego na średniowieczną polszczyznę kresową: Rozmyślanie przemyskie*, w: *Ukraina. Między językiem a kulturą* (= *Studia Ruthenica Cracoviensia*, 1), red. B. Zinkiewicz-Tomanek, A. Fałowski, Kraków 2003, s. 49–58
- [Medwediew F. P.], Ф. П. Медведев, *Исторична граматика української мови. Короткий нарис*, Харків 1955
- Németh M., *O wpływach polskich na język Karaimów luckich*, „LingVaria” 5, 2010, nr 2(10), s. 199–212
- Németh M., *A Different Look on the Lutsk Karaim Sound System (from the Second Half of the 19th Century on)*, “Studia Linguistica Universitatis Iagiellonicae Cracoviensis” 128, 2011, s. 69–101
- Németh M., *Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew Script (19th–20th Centuries). A Critical Edition* (= *Studia Turcologica Cracoviensia*, 12), Kraków 2011
- Pritsak O., *Das Karaimische*, w: *Philologiae Turcicae Fundamenta*, ed. J. Deny et al., Wiesbaden 1959, s. 318–340

- Pritsak, O., *Das Kiptschakische w: Philologiae Turcicae Fundamenta*, ed. J. Deny et al., Wiesbaden 1959, s. 74–87
- Schütz E., *On the Transcription of Armeno-Kipchak*, “Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae: 12, 1961, s. 139–161
- Schütz, E., *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620–1621*, Budapest 1968
- [Słownyk] *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, ред. Л. Л. Гумецька, И. М. Керницький и др. Київ 1978
- Stachowski S. *Zabytki języka ormiańsko-kipczackiego jako źródło do historii słownictwa polskiego i ukraińskiego XVI–XVIII w.*, w: *Ukraina. Między językiem a kulturą* (= *Studia Ruthenica Cracoviensia*, 1), red. B. Zinkiewicz-Tomanek, A. Fałowski, Kraków 2003, s. 123–129
- Stachowski S., *Polonizacja języka ormiańsko-kipczackiego*, „LingVaria” 5, 2010, nr 2(10), s. 213–227
- Stieber Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1979
- Tryjarski E., *Aus der Arbeit an einem armenisch-kiptschakisch-polnisch-französischen Wörterbuch*, „Ural-Altische Jahrbücher” 32, 1960, s. 194–213
- Tryjarski E., *Dictionnaire arméno-kiptchak d’après trois manuscrits des collections viennoises*, 1–4, Warszawa 1968–1972
- Tryjarski E., *On the Importance of Slavic Elements in Armeno-Kipchak Texts*, “Folia Orientalia” 36, 2000 (= *Studia in honorem Stanisłai Stachowski dedicati*), s. 343–351
- Tryjarski E., *Armeno-Kipchak Texts in the Alchemical Treatise by Andrzej Torosowicz (17th Century)*, Warszawa 2005
- Tryjarski E., *Zapisy sądu duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625–1630 w języku ormiańsko-kipczackim*, Kraków 2010 (= *Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności*, 111)
- Zilyns’kyj I., *A Phonetic Description of the Ukrainian Language*, Cambridge, Mass. 1979
- Ziłyński J. *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, Kraków 1932 (= *Prace Komisji Językowej Polskiej Akademii Umiejętności*, 19)

Միխալ Նեմեթ, *Լեզուական մեկնաբանություններ Էդուարդ Տրիարսկու՝ հայատառ-ղփչաղերէն դաստական արձանագրությունների առնչութեամբ:*

Հիմնաբառեր՝

Հայատառ-ղփչաղերէն, միջին թիւրքական աղբիւրներ, սլաւոնական ազդեցութիւններ

Սեղմագիր

Յօդուածը ներառում է Էդուարդ Տրիարսկու՝ ձեռագիր աղբիւրների հիման վրայ հրատարակուած «Լվով քաղաքի հայկական

հոգեւոր դատարանի հայատառ-ղփչաղերէն 1625–1630 թթ. արձանագրութիւնները» (Կրակով 2010) աշխատութեանն առնչուող մեկնաբանութիւններ եւ լրացումներ, որոնք վերաբերում են հիմնականում ղփչաղերէն լեզուի վրա սլաւոնական ազդեցութեանը, ինչպէս նաեւ ազգակից որոշ ձեւաբանական իրողութիւններին:

Michał Németh, *Linguistic remarks on the Armenian-Kipchak judicial texts edited by Edward Tryjarski*

Key words:

Armenian-Kipchak language, Middle Turkic sources, Slavonic influences

Summary:

This article contains remarks and supplementary notes concerning the description of the Armenian-Kipchak language delivered by Edward Tryjarski in his work *Records of the Armenian religious court in the city of Lwów from the years 1625–1630 written in Armenian-Kipchak language*, his edition of manuscript sources. These remarks mainly concern the influence of Slavonic languages and some of the native morphological phenomena.